

Witold St. Majchrowicz

Zastępca komendanta Szkoły Policji w Słupsku

Robert Hampelski

Starszy wykładowca Wydziału Organizacji Szkolenia i Dowodzenia Szkoły Policji w Pile

Ewa Mańka

Wykładowca Zakładu Prawa Szkoły Policji w Pile

SZCZEGÓLNE FORMY PRZESŁUCHANIA

Część III - Przesłuchanie osób będących w okresie starości

1. Formalnoprawne aspekty przesłuchania osoby będącej w okresie starości

Kodeks postępowania karnego nie wyodrębnia przesłuchania osoby będącej w okresie starości, jako szczególnej formy tej czynności. Jednakże z uwagi na zachodzące w procesie starzenia zmiany psychofizyczne, które w istotny sposób mogą wpłynąć na jakość i treść wypowiedzi osoby przesłuchiwanej, takie przesłuchanie powinno być traktowane w sposób szczególny, zwłaszcza w zakresie taktyki wykonywania tej czynności oraz oceny wiarygodności przekazywanych tą drogą informacji.

Do przepisów kpk, które pośrednio mogą mieć zastosowanie w przypadku przesłuchania osoby będącej w okresie starości zaliczyć należy:

- art. 51 § 3 umożliwiający wykonywanie w postępowaniu karnym praw pokrzywdzonego, który jest osobą nieporadną, w szczególności ze względu na wiek lub stan zdrowia osobie, pod której pieczę on pozostaje. Osoba taka powinna mieć możliwość uczestniczenia w przesłuchaniu, aby skutecznie realizować uprawnienia przesłuchiwanego;

- art. 79 § 2 przewidujący konieczność posiadania przez oskarżonego w postępowaniu karnym obrońcy, gdy sąd uzna, że jest to niezbędne ze względu na okoliczności utrudniające obronę. Taką okolicznością może być między innymi okres starości, w którym znajduje się oskarżony i związane z nim zmiany psychofizyczne utrudniające mu samodzielne występowanie w procesie;
- art. 192 § 2 umożliwiający zarządzenie przez sąd lub prokuratora przesłuchania świadka z udziałem biegłego lekarza lub biegłego psychologa, jeżeli istnieje wątpliwość co do zdolności postrzegania lub odtwarzania postrzeżeń przez świadka, które to właściwości są między innymi charakterystyczne dla okresu starości.

2. Psychologiczne aspekty przesłuchania osoby będącej w okresie starości

Przesłuchanie osoby znajdującej się w okresie starości wymaga od policjanta szczególnej umiejętności nawiązania z nią kontaktu, w celu zdobycia pełnych i wiarygodnych informacji, interesujących organ

procesowy. Pomocna w nawiązaniu kontaktu z przesłuchiwanym, może się okazać wiedza na temat funkcjonowania człowieka w okresie starości, świadomość zmian psychofizycznych, jakie w tym okresie życia zachodzą, które oddziałują na odbieranie wrażeń, spostrzeganie, pamięć, uwagę, myślenie, procesy emocjonalno-motywacyjne. Ważnym zadaniem jest zrozumienie i wykorzystanie tej wiedzy w doskonaleniu własnego warsztatu umiejętności zawodowych, niezbędnych podczas przesłuchania.

2.1. Starzenie się jako etap w rozwoju człowieka

Starzenie się jest naturalnym zjawiskiem, które zachodzi w obrębie każdego gatunku. Starość jest nieuniknionym etapem w życiu człowieka i ma charakter statyczny, natomiast starzenie się jest procesem, a więc zjawiskiem dynamicznym. Starzenie się jest procesem rozwojowym, jednym ze stadiów rozwojowych człowieka i nie może być ani cofnięte, ani odwracalne¹.

Powszechnie uważa się, że socjoekonomiczną granicą starości jest wiek przejścia na emeryturę, czas między 50. a 65. rokiem życia, a więc rok gwałtownej zmiany modelu życia i konieczności przebudowy celów życiowych oraz wyboru adekwatnych środków do ich osiągnięcia.

Granice starości fizjologicznej definiuje Światowa Organizacja Zdrowia (WHO), przyjmując trzy etapy:

- wiek podeszły – tzw. wczesna starość (60.-74. rok życia);
- wiek starczy – późna starość (75.-90. rok życia);
- wiek sędziwy – długowieczność (powyżej 90. roku życia).

Starość u człowieka przebiega w różny sposób, zależy od czynników biologicznych, genetycznych, psychologicznych, kulturowych, jak i warunków środowiskowych.

Z wiekiem słabną zdolności przystosowawcze, pojawiają się zmiany somatyczne: sucha, cienka, pomarszczona skóra, siwieją i przerzedzają się włosy, kości zniekształcają się, stają się bardziej łamliwe, zmienia się postawa ciała, mięśnie słabną i zanikają, usztywnieniu ulegają stawy, chód staje się spowolniony, zmieniają się rysy twarzy, słabnie słuch, pojawia się dalekowzroczność, pogarsza węch i smak, dołączają choroby somatyczne (cukrzyca, niedokrwistość, niewydolność krążenia, choroby układu oddechowego, jaskra, zaćma, choroby nowotworowe), a wreszcie objawy starzenia się mózgu stają się przyczyną zmian w stanie psychicznym. Jednak ludzie aktywni o szerokich zainteresowaniach, pracujący umysłowo a przy tym pogodni i nieuciekający od kontaktów społecznych zachowują dłużej wysoką sprawność intelektualną, niż ludzie nieposiadający hobby, samotnicy, nieumiejący wypełniać czasu pożytecznymi zajęciami.²

2.2. Funkcjonowanie poznawcze

W koncepcji dwuczynnikowej inteligencji Cattella, inteligencja płynna jest uwarunkowana biologicznie i w dużym stopniu dziedziczona, określa potencjał możliwości intelektualnych człowieka. Postępujące z wiekiem, spowolnienie tempa przetwarzania informacji oraz zmniejszająca się pojemność pamięci operacyjnej, prowadzą do nieuchronnego obniżenia sprawności w zakresie inteligencji płynnej. Ponadto, następuje zmniejszenie efektywności spostrzegania oraz pojemności uwagi. Prawdopodobnie niektóre funkcje poznawcze związane z inteligencją płynną pogarszają się z wiekiem, gdyż stają się coraz mniej przydatne a nie dlatego, że podlegają procesom deterioryzacji (pogarszanie się stanu).

Wyraźne trudności u osób w podeszłym wieku można zaobserwować w zakresie wykonywania wszystkich zadań wymagających szybkości rozwiązywania oraz radze-

¹ Rembowski J. Psychologiczne problemy starzenia się człowieka. Warszawa-Poznań PWN 1984, s.24

² Bilikiewicz T., Strzyżewski W. /red./ Psychiatria. Warszawa: PZWL 1992, s.310

nia sobie z problemami abstrakcyjnymi. Regres w zakresie inteligencji płynnej u osób aktywnych umysłowo, nie jest jednak tak duży, aby uniemożliwiał kumulację wiedzy i doświadczenia intelektualnego³

Średnia sprawność intelektualna w dorosłości utrzymuje się na podobnym poziomie do około 60 roku życia. Niekorzystne zmiany w inteligencji płynnej są kompensowane przez utrzymujące się dość długo na wysokim poziomie zdolności skrytalizowane, które są wynikiem uczenia się, nabywania wiedzy i doświadczenia życiowego. Wraz z wiekiem zaznaczają się różnice indywidualne, u części osób starszych inteligencja skrytalizowana maleje, a u części nawet wzrasta⁴.

W badaniach nad procesem starzenia, zaobserwowano zmniejszenie zakresu słownictwa oraz zdolności logicznego myślenia dopiero po 70. roku życia.⁵

U osób będących w podeszłym wieku obserwuje się także ograniczenie wykonania niektórych czynności w zakresie zdolności wzrokowych i przestrzennych.⁶

Prawdopodobnie najbardziej stabilne w ciągu życia są zdolności werbalne, związane z wiedzą oraz z zasobem słownictwa i umiejętnością jego zastosowania. Pewnemu pogorszeniu z wiekiem ulegają zdolności arytmetyczne, wzrokowe i przestrzenne. Natomiast największy spadek dotyczy prawdopodobnie zdolności abstrakcyjno-logicznych⁷.

Już potoczne obserwacje pozwalają stwierdzić, że starsze osoby całkiem dobrze funkcjonują w codziennej rzeczywistości.

³ Marcinek P. Funkcjonowanie intelektualne w okresie starości. *Gerontologia Polska* 2007 t. 15 nr 3 s. 72

⁴ Tamże s. 72

⁵ Bee H. *Psychologia rozwoju człowieka*. Wydawnictwo Zysk i Spółka, Poznań 2004, Hayflick L. *Jak i dlaczego się starzejemy*, Książka i Wiedza, Warszawa 1998

⁶ Radziwiłowicz W. Organizacja funkcjonalna procesów poznawczych w ośpieniu, depresji i starzeniu się, *Czasopismo Psychologiczne* 2001 nr 7 s. 185-200; Staś-Romanowska M. Późna dorosłość. Wiek starzenia się. W: Harwas-Napierała B. Trępała J. (red) *Psychologia rozwoju człowieka*, Wydawnictwo Naukowe PWN 2001 t. 2 s. 263-292

⁷ Marcinek P. Funkcjonowanie intelektualne... s. 73

Sprawność fizyczna i intelektualna w późnym okresie życia jest jednak - jak wykazano powyżej - u poszczególnych osób bardzo zróżnicowana, dlatego trudno jednoznacznie ocenić konsekwencje zmian intelektualnych związanych z wiekiem. Przy dobrym zdrowiu i aktywnym trybie życia starcze zniedołężnienie pojawia się często dopiero po 80. roku życia, a tak zwany wiek funkcjonalny wielu osób znacznie różni się od wieku kalendarzowego.

Większość starszych osób funkcjonuje w stopniu satysfakcjonującym mimo pogarszającej się pamięci, spowolnienia reakcji i trudności w abstrakcyjnym rozumowaniu. Powszechnie podkreśla się, że obniżenie z wiekiem elementarnych sprawności poznawczych nie ogranicza zasadniczo możliwości rozwojowych człowieka, a zdolność do radzenia sobie z problemami życia codziennego u większości osób jest zachowana do późnej starości.⁸

W rzeczywistości starsi ludzie skutecznie kompensują swoje zmniejszające się możliwości intelektualne, opierając się na doświadczeniu i wprawie, zmieniając metody pracy oraz efektywnie korzystając z tych zdolności, które pozostają u nich na wysokim poziomie. Wzrasta dokładność wykonania i wytrwałość, a także ostrożność i rozważa. Te zdolności, wymagające wiedzy społecznej i bezpośrednich doświadczeń rozwijają się do późnej dorosłości, co wiąże się z refleksyjnością i mądrością życiową⁹.

Z wiekiem wrażliwość zmysłów ulega redukcji wskutek urazów, chorób, zmian tkanek nerwowych, które mają duże znaczenie dla procesu starzenia się człowieka. Załamanie się wrażliwości słuchowej obserwuje się już około 40. roku życia, a dalsze pogorszenie słuchu następuje między 50. a 60. rokiem życia. Próg wrażliwości, staje się wyższy w miarę przybywania człowiekowi lat. Co oznacza, że bodźce muszą być silniejsze i mieć większą ener-

⁸ Susułowska M. *Psychologia starzenia się i starości*. PWN Warszawa 1989; Pietrański Z. *Rozwój człowieka dorosłego*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1990.

⁹ Marcinek P. Funkcjonowanie intelektualne... s. 74

gię, aby mogły zostać przyjęte i wywołać reakcje¹⁰.

Pogarsza się zdolność słyszenia wysokich tonów, powyżej 10 000 drgań na sekundę, zwłaszcza u mężczyzn powyżej 65. roku życia i jednocześnie słyszenia niskich drgań. Po 70. roku życia pojawiają się wyraźne zmiany we wrażliwości smakowej¹¹.

W miarę upływu lat źrenica oka maleje i dla poprawnej percepcji wzrokowej potrzebne jest mocniejsze oświetlenie, zmniejsza się ruchliwość źrenicy, a także adaptacja oka do ciemności - aby ujrzyć przedmiot i wyróżnić go z tła, potrzebny jest znaczny kontrast z otoczeniem. Wszystko to może utrudniać np. prowadzenie samochodu w nocy przez osobę starszą, wydłużając czas reakcji po oślepieniu przez reflektory samochodu z przeciwka.¹²

2.3. Funkcjonowanie społeczne

Starzy ludzie źle znoszą zmianę miejsca pobytu. O ile we własnym mieszkaniu, w otoczeniu znanych sprzętów mają poczucie bezpieczeństwa, o tyle w nowym miejscu czują się zagubieni, wytrąceni z równowagi, odczuwają lęk i przygnębienie.

Jednocześnie zwiększona liczba czynników psychologicznych takich jak: negatywny bilans życia, izolacja społeczna, świadomość utraty pozycji społecznej, obawy przed zubożeniem materialnym, ograniczają funkcjonowanie społeczne starszego człowieka i zwiększają liczbę dolegliwości somatycznych.¹³

2.4. Osobowość

Mimo istnienia indywidualnych różnic, w podeszłym wieku występują często cechy określane jako psychika starcza. Zalicza się do niej zawężenie zainteresowań, skostnienie poglądów, obawę przed wszelkimi zmianami i nowościami (neofobia starcza),

upośledzenie kojarzenia i bystrości spostrzeżeń, osłabienie wrażliwości uczuciowej, łatwe wzruszanie się, poczucie własnej nieomyślności, czyli tzw. mądrość starcza, oszczędność posunięta do skąpstwa i zbieranie przedmiotów zużytych lub przedstawiających znikomą wartość, według zasady „może się kiedyś przydać”. Z codziennych spostrzeżeń wynika też, że niemiłe cechy i właściwości charakterologiczne, które człowiek przejawiał w ciągu życia na starość wyraźnie się zaostrzają¹⁴.

2.5. Choroby wieku starczego

Większość chorób występujących w starości pojawia się także w młodszym wieku, ale rzadziej i miewa nieco odmienny przebieg. Do takich chorób należy nadciśnienie, cukrzyca, choroba niedokrwienna serca. Najczęściej ludzie starzy chorują na choroby układu sercowo-naczyniowego narządu ruchu, układu oddechowego, układu trawiennego oraz otępienia.¹⁵ Problemy zdrowotne w tym wieku, to znacząca liczba reakcji adaptacyjnych do nowych warunków oraz reakcji dekompensacyjnych u osób, które nie potrafią odnaleźć nowych celów w życiu; to zwiększona liczba reakcji depresyjnych i urojeniowych związanych z nieprawidłową interpretacją nowych sytuacji życiowych; to także narastająca niesprawność funkcji poznawczych, narastanie zaburzeń procesów fizjologicznych, powodujących upośledzenie percepcji zmysłowej.

Zaburzeniami psychicznymi okresu starzenia się zajmuje się psychogeriatryka, najczęściej w tym okresie są to: depresja, mania, choroba dwubiegunowa, psychozy o późnym początku, zaburzenia pamięci związane z wiekiem i otępienie starcze.¹⁶

Ludzie starsi na ogół dobrze pamiętają zdarzenia odległe w czasie, natomiast mogą mieć spore trudności w zapamiętaniu bieżących spraw. Ponadto, zespoły organiczne

¹⁰ Rembowski J. Psychologiczne problemy... s. 46

¹¹ Tamże s. 51-52

¹² Tamże s. 50

¹³ Bilikiewicz T., Strzyżewski W. /red./ Psychiatria. Warszawa: PZWL 1992, s.310

¹⁴ Tamże s. 311

¹⁵ Klich-Rączka A. Zrozumieć starość. Czasopismo Niebieska Linia 2003, nr 5

¹⁶ Bilikiewicz T., Strzyżewski W. /red./ Psychiatria Warszawa: PZWL 1992

i choroby otępienne prowadzą do niedoczynności pamięci - upośledzenia zapamiętywania informacji oraz zafałszowania pamięci, czyli zniekształcenia spostrzeżeń, myśli w okresie przechowywania lub odtwarzania „śladów pamięciowych”. Przykładem zafałszowania pamięci są konfabulacje; są one uzupełnianiem luk pamięciowych powstałych wskutek uszkodzeń tkanki mózgowej treścią fałszywą, przypadkową, czasem wręcz nieprawdopodobną, bądź podsuniętą sugestywnym pytaniem, czemu towarzyszy przeświadczenie o trafności wypowiedzi i właściwym umiejscowieniu faktów w czasie.¹⁷

3. Zasady przesłuchania osoby będącej w okresie starości.

W psychologii sytuację przesłuchania ujmuje się jako proces komunikacji interpersonalnej. Jest to proces przekazywania i otrzymywania informacji w bezpośrednim kontakcie z drugą osobą. Proces ten może odbywać się zarówno drogą komunikacji werbalnej, świadomej, jak i niewerbalnej, nie zawsze kontrolowanej. Sytuacja przesłuchania ma swoją specyfikę, charakteryzuje się nierówną pozycją nadawcy i odbiorcy. Osoba przesłuchująca reprezentuje władzę, posiada wiedzę, kieruje czynnością, zmierza do uzyskania określonych informacji, może mieć własne hipotezy dotyczące przebiegu zdarzeń, które mogą wpływać na sposób zadawania pytań. Osoba przesłuchiwana jest źródłem informacji, jako świadek (bądź podejrzany, czy oskarżony) ma określone obowiązki, podlega ocenie i nie ma pewności, co do konsekwencji składowej relacji. Sytuacja ta może poważnie wpływać na motywacje do udzielania informacji. O prawidłowości tych warto pamiętać przygotowując strategię przesłuchania świadka.¹⁸

Przeprowadzając czynności związane z przesłuchaniem osób będących w okresie

starości, a jednocześnie uwzględniając poszczególne etapy przesłuchania istotnym staje się stosowanie poniższych zasad.

3.1. Etap przygotowania do przesłuchania

Etap przygotowania do przesłuchania powinien obejmować:

- zebranie wszechstronnych informacji o osobie przesłuchiwanej, w tym danych psychologicznych (kim jest, jak funkcjonuje w społeczeństwie, rodzinie, co jest dla niej ważne, jakie ma relacje z innymi itp.), aby wybrać adekwatną taktykę przesłuchania;
- w uzasadnionych przypadkach potrzeba konsultacji z psychologiem policyjnym, specjalizującym się w psychologii policyjnej stosowanej z sekcji (zespołu) wydziału psychologów KWP, którego zadaniem jest pomoc policjantom w czynnościach dochodzeniowo - śledczych, np. poprzez pomoc w doborze skutecznej taktyki przesłuchania, odpowiedniej wobec osoby starszej;¹⁹
- podjęcie decyzji o miejscu przesłuchania uwzględniając funkcjonowanie osoby starszej (w uzasadnionych przypadkach konieczność przeprowadzenia przesłuchania w innym miejscu, niż jednostka Policji, uwzględniając np. zły stan zdrowia, problemy z poruszaniem osoby starszej);
- zaplanowanie czasu przesłuchania, wygospodarowanie czasu na budowanie dobrego kontaktu z osobą oraz na samą czynność przesłuchania, tak aby osoba starsza nie była zmuszona do długiego oczekiwania na korytarzu przed przesłuchaniem;
- dostosowanie czasu trwania przesłuchania do możliwości psychofizycznych przesłuchiwanego, np. przebywania w pozycji siedzącej, zdolności koncentrowania uwagi, męczliwości, przy-

¹⁷ Tamże s. 66

¹⁸ Gierowski J. K. Jaśkiwicz-Obydzińska T. Najda M. Psychologia w postępowaniu karnym. Wydawnictwo LexisNexis Warszawa 2008, s. 266-267

¹⁹ § 13 ust. 1 pkt. 1 Zarządzenia KGP nr 428 z dnia 17.04.2009 w spr. metod i form wykonywania niektórych służbowych zadań przez psychologów pełniących służbę lub zatrudnionych w jednostkach organizacyjnych Policji, Dz. U. 2009 nr 6 poz. 30

mowania leków, częstych dygresji i zbaczania z właściwego tematu;

- rozważenie konieczności wystąpienia do prokuratora o zarządzenie przesłuchania z udziałem biegłego psychologa w przypadku wątpliwości co do stanu psychicznego świadka, jego zdolności spostrzegania, zapamiętywania i odtwarzania spostrzeżeń, podatności na sugestię ze strony osób trzecich, konieczności oceny psychologicznej wiarygodności złożonych zeznań, lub biegłego lekarza psychiatrę w celu oceny poczytalności (art. 192 § 2 kpk).

3.2. Etap rozmowy wstępnej

Celem tego etapu jest budowanie dobrego kontaktu z osobą przesłuchiwaną, co można uzyskać poprzez:

- luźną rozmowę, np. okazywanie cierpliwości i zainteresowania sprawami osoby: jej samopoczuciem, stanem zdrowia, potrzebami (np. bezpieczeństwa, komfortu fizycznego, zaspokojenia pragnienia, informacji, uznania, szacunku);
- obserwowanie zachowania i wstępną ocenę możliwości percepcyjno - intelektualnych przesłuchiwanego;
- uspokojenie osoby i przygotowanie do przesłuchania, poprzez wyjaśnienie celu przesłuchania, omówienie sposobu zachowania, pouczenia o prawach i obowiązkach w sposób zrozumiały dla osoby starszej, poinformowaniu o konieczności protokolowania itp.;
- zmniejszenie obaw przed niepowodzeniem w przypominaniu, aby pozbawić osobę starszą negatywnych emocji, np. poczucia wstydu, zakłopotania w przypadku trudności z przypomnieniem, podkreślając, że nie musi pamiętać wszystkiego;
- wzbudzenie zaufania wobec przesłuchującego przez taktowne zachowanie, (równie nietaktowne może być zachowanie policjanta, który wobec osoby starszej sprawnie funkcjonującej na poziomie poznawczym, postępuje tak,

jakby dostrzegał u niej przejawy upośledzenia tych funkcji);

- powtarzanie najważniejszych informacji, rozwiewanie obaw i wątpliwości osoby;
- minimalizowanie stresu związanego z pobytem w jednostce Policji, będącej dla wielu osób sytuacją nową, nieznaną.

3.3. Etap swobodnej wypowiedzi

Istotne są następujące zasady:

- „miękkie” przejście z luźnej rozmowy do swobodnej relacji osoby o zdarzeniu;
- dosłowne zapisywanie charakterystycznej wypowiedzi osoby przesłuchiwanej, co podnosi psychologiczną wiarygodność składanych zeznań (70-letni świadek opisuje zdarzenie używając charakterystycznego dla siebie słownictwa, rzadko zna i używa pojęcia kodeksowe, a przekształcanie jego wypowiedzi obniża psychologiczną wiarygodność treści zeznań);
- poszerzenie relacji składanej przez przesłuchiwanego poprzez techniki aktywnego słuchania (tj. parafrazowanie, odzwierciedlanie, klaryfikowanie, podsumowywanie).

3.4. Etap zadawania pytań

Ze strony przesłuchującego wymaga:

- cierpliwości i czasu na przypomnienie;
- dostosowania tempa zadawania pytań do tempa odpowiedzi osoby starszej;
- formułowania pytań krótkich, konkretnych i jednoznacznych, mając na uwadze ewentualne trudności w zapamiętywaniu i rozumieniu pytań zbyt długich;
- rozpoczynania od pytań ogólnych i przejścia do pytań szczegółowych;
- eliminowania sugestii.

W psychologii pojęcie sugestywności rozumie się dwojako: sugestywność jako cecha osobowości związana np. z łatwością, naiwnością, uległością osoby oraz sugestywność jako cecha interakcyjna, która ujawnia się w odpowiednich warun-

kach sytuacyjnych, wówczas sytuacja może współdziałać z bodźcem sugestywnym, podwyższając podatność danej osoby na sugestie lub ją obniżać. Aby uzyskać wiarygodne zeznania dotyczące danej sprawy należy uwzględnić wiele różnych zmiennych: rolę nastawienia i oczekiwań w spostrzeganiu zdarzeń, presji sprawcy oraz silnego związku emocjonalnego z nim, relacji innych osób ze zdarzenia, wpływ autorytetu, np. policjanta zadającego pytania (tzw. sugestia autorytarna), jego zachowań pozawerbalnych takich jak: sugestywne gesty, mimika, intonacja głosu (sugestia pozawerbalna) oraz samej konstrukcji pytań, które mogą sugerować odpowiedź, stanowiąc sugestię werbalną²⁰

Zgodnie z art. 171 § 4 kpk „nie wolno zadawać osobie pytań sugerujących osobie przesłuchiwanej treść odpowiedzi”.

3.5. Etap pytań sprawdzających

Celem tego etapu jest wyjaśnienie wszystkich wątpliwości, niejasności w wypowiedzi osoby poprzez zadawanie pytań i uzyskanie szczerych zeznań/wyjaśnień.

Z uwagi na stan psychofizyczny osoby starszej, należy rozsądnie kontrolować stan pobudzenia emocjonalnego, oszczędzając przesłuchivanemu niepotrzebny stresu i w miarę możliwości silnych wzruszeń, pamiętając o występujących w tym wieku dolegliwościach zdrowotnych, tj. niewydolność oddechowa, krążenia i choroby serca.

3.6. Etap zakończenia rozmowy

Po odczytaniu protokołu i podpisaniu przez przesłuchiwane należy zadbać o dobrą atmosferę na zakończenie kontaktu poprzez: podkreślanie wagi i znaczenia

przekazanych informacji, podziękowanie za poświęcony czas i wysiłek związany z przybyciem na przesłuchanie, przypomnieniem oraz wyjaśnianiem pojawiających się wątpliwości, udzieleniu odpowiedzi na pytania zadawane przez osobę przesłuchiwaną.

3.7. Dokumentowanie przesłuchania

Dokumentacja z przebiegu przesłuchania osoby w okresie starości co do zasady nie różni się od dokumentacji z przesłuchania innych osób. Podstawowym dokumentem jest protokół. Wypowiedzi osoby przesłuchiwanej rejestruje się w protokole możliwie dokładnie, bez zmiany ich treści. Dokładność nie jest jednakże równoznaczna z ujęciem w pisemną formę wszystkiego, co mówi przesłuchiwany. Do protokołu wciąga się tylko te okoliczności, które są istotne dla danej sprawy karnej. Gdy sposób wyrażania przesłuchiwanego ma istotne znaczenie należy w protokole przytoczyć dosłowne zwroty użyte przez niego. W razie potrzeby należy również odnotować szczególne reakcje przesłuchiwanego na zadawane pytania.

Elementy, jakie powinien zawierać protokół określa art. 148 kpk. Z treści art. 147 § 1 kpk wynika, że przebieg czynności protokolowanych może być utrwalony ponadto za pomocą urządzenia rejestrującego obraz lub dźwięk, o czym należy przed uruchomieniem urządzenia uprzedzić osoby uczestniczące w czynności.

Jeżeli czynność procesową utrwała się za pomocą urządzenia rejestrującego obraz lub dźwięk, protokół można ograniczyć do zapisu najbardziej istotnych oświadczeń osób biorących w niej udział. Zapis obrazu lub dźwięku, a także przykład zapisu dźwięku staje się załącznikiem do protokołu – art. 147 § 3 kpk.

Jeżeli w przesłuchaniu świadka brał udział biegły lekarz lub biegły psycholog (na zasadzie art. 192 § 2 kpk) jego opinia stanowi załącznik do protokołu.

²⁰ Roszkowska A. Rajska-Kulik I. Granice sugestywności w przesłuchaniu małoletnich świadków - problemy etyczne i warsztatowe. W: J. M. Stanik, Z Majchrzyk (red.) Psychologiczne i psychiatryczne opiniodawstwo sądowe w ramach nowych uregulowań prawnych, Wydawnictwo Anima, Katowice 2001, s. 153-162